

Inhoud

Woord vooraf	7
Inleiding <i>Markus Matthias</i>	9
Quaestio de viribus et voluntate hominis sine gratia disputata, 1516 Disputatie over de krachten en de wil van de mens zonder de genade, 1516 <i>Vertaling: Peter Verbaan</i>	18
Disputatio contra scholasticos theologos, 1517 Disputatie tegen de scholastieke theologen, 1517 <i>Vertaling: Roel Braakhuis</i>	38
Disputatio Heidelbergae habita, 1518 De disputatie gehouden in Heidelberg, 1518 <i>Vertaling: Markus Matthias</i>	60
Assertio omnium articulorum M. Lutheri per bullam Leonis X. novissimam damnatorum, 1520 Bekrachtiging van alle artikelen van Maarten Luther die door de laatste bul van paus Leo X zijn veroordeeld, 1520 <i>Vertaling: Jan Bloemendal</i>	94
De servo arbitrio, 1525 Over kiezen in gebondenheid, 1525 <i>Vertaling: Max Staudt en Krista Mirjam Dijkerman</i>	246
Disputatio de homine, 1536 Disputatie over de mens, 1536 <i>Vertaling: Pieter Oussoren</i>	678
Registers	690
Vertalers	712

Woord vooraf

In het jaar 2017 wordt het begin van de Reformatie – 500 jaar geleden – herdacht. In 1517 bracht Maarten Luther (1483-1546) met zijn openbare oproep om theologisch over de betekenis van de afaat te discussiëren een ontwikkeling op gang die uiteindelijk heeft geleid tot de splitsing van de Westerse kerk en (in samenspel met andere nieuwe ontwikkelingen) tot ingrijpende veranderingen in Europa: veranderingen in theologie, kerk, cultuur en samenleving. Wie de lang durende dynamiek van de Reformatie wil begrijpen, moet de grote vragen en antwoorden leren kennen die de mensen destijds bezig hielden. Daarbij speelde niet alleen Luther, maar ook vele andere theologen een belangrijke rol. Het bijzondere van Luther lijkt erin te bestaan dat zijn denken ver boven de historische context uitstraalt, zodat vele volgende generaties in Luthers geschriften een directe bron voor hun eigen vragen en antwoorden vonden. Daarom is het zowel voor de geschiedenis van de Reformatie (in historische zin) als voor het begrip van de Protestantse theologie en identiteit (in theologische zin) essentieel de inzichten van Luther steeds weer opnieuw te doordenken.

Maarten Luther heeft geen theologisch leerboek geschreven, geen leerstelsel uitgewerkt en geen kerk gesticht. Wie hem theologisch wil leren kennen en begrijpen moet het gesprek met hem aangaan, het gesprek dat hij destijds voerde met de theologische elite en met de gewone gelovigen van zijn tijd. Voor de gewone gelovigen schreef hij veel stichtelijke teksten om hun in hun vragen en angsten een leidraad en houvast te geven. Deze teksten vinden echter hun fundament in zijn academische theologie die hij op de universiteit en in de discussie met de toenmalige kerk ontvouwde. Aangesproken door het Woord van God in de Bijbel toetste hij de traditionele leer op twee punten: aan de ene kant of ze consistent en in die zin rationeel was en aan de andere kant of ze overeen kon komen met de algemene menselijke ervaring, d.w.z. of het evangelie op die manier verkondigd werd dat het echt een blijde, bevrijdende boodschap was. Dat geeft Luthers theologische teksten een scherpe nauwkeurigheid en een ongewoon menselijke diepte die tot op de dag van vandaag mensen raakt.

Deze Latijn-Nederlandse uitgave wil een breder publiek de mogelijkheid bieden om het gesprek met de academische theoloog Luther aan te gaan. Om zijn denken toegankelijk te maken, zijn de teksten in het Nederlands vertaald. Maar om de teksten goed te kunnen begrijpen zal het nodig zijn naar de Latijnse tekst te kijken en de woorden, de retorica en de argumentatie in de originele teksten zelf te bestuderen. De selectie van de in onze uitgave gepresenteerde teksten van Luther komt overeen met die van de *Lateinisch-*

Deutsche Studienausgabe, die in Leipzig in 2006 t/m 2009 is verschenen. Dat heeft naast inhoudelijke ook 'historische' redenen. Oorspronkelijk was namelijk een echte parallel-uitgave gepland om tot de gemeenschappelijke bestudering van Luther in verschillende Europese landen aan te zetten. Praktisch bleek dat niet haalbaar. Niettemin wordt nu een soort canon van geschriften van Luther gepresenteerd die als zodanig breed geaccepteerd is.

Met de *Latijn-Nederlandse studie-uitgave* zijn verschillende theologische teksten van Luther voor het eerst in een Nederlandse vertaling beschikbaar. Ik ben allen grote dank verschuldigd die dit werk mogelijk hebben gemaakt, in eerste instantie de vertalers, verder de *Stichting Luthers Diaconessenhuis Fonds*, de *Stichting ds. Pieter Grootefonds* en de *Vereinigte Evangelische Lutherische Kirche Deutschlands* voor hun subsidies en *Uitgeverij Damon* voor de bereidheid met mij in zee te gaan en de boeken voor lange tijd leverbaar te houden.

Amsterdam, oktober 2016
500 jaar na Luthers eerste stappen naar de Reformatie
Markus Matthias

Inleiding

Theologische Antropologie, de eerste van de drie delen van de *Latijn-Nederlandse studie-uitgave*, is gewijd aan de vraag wat wij over het *mens-zijn* kunnen zeggen, hoe wij onszelf als mensen kunnen begrijpen met alle gevolgen ervan voor ons handelen in onze samenleving en de waarden die wij aan mensen, zaken, gebeurtenissen of verschijnselen toekennen. De vraag is of de theologische wetenschap met haar algemene (*si deus datur*: als God er is) en bijzondere (*si deus loquitur*: als God spreekt) vooronderstelling hieraan een bijdrage kan leveren. Luther stelde immers dat slechts vanuit theologisch perspectief (*Homo coram Deo*: De mens voor het aangezicht van God) verstandige, aanvaardbare en bruikbare kennis over het mens-zijn kan worden verkregen.

Wij beschouwen onszelf vooral als morele wezens, d.w.z. als wezens met een onschendbare vrijheid die wij voor onszelf opeisen en waarvoor wij aansprakelijk zijn. Daarom kunnen wij ook zeggen dat ons mens-zijn gekenmerkt wordt door onze eigen verantwoordelijkheid. Deze behelst aan de ene kant het recht tot zelfbeschikking en aan de andere kant de noodzaak op onze daden te kunnen worden afgerekend dan wel onszelf (in het geweten of in het zelfbewustzijn) daarnaar te kunnen beoordelen.

De middeleeuwse kerk heeft deze visie op het mens-zijn ondersteund en zag in het christelijk geloof juist een bijzonder middel om dit stelsel van menselijke verantwoordelijkheid en vervolgens van rechtvaardigheid ook vanuit de relatie tussen God en mens metafysisch te bevestigen: God en kerk als garant voor de rechtvaardigheid waarbij het stelsel van de menselijke rechtvaardigheid uit het stelsel van de goddelijke rechtvaardigheid leek voort te vloeien. Andersom leverde het gebruik van filosofische inzichten door de kerkelijke theologie met betrekking tot haar leer over de mens voor God een goed onderbouwd stelsel en een redelijke godsdienst op. Was de goddelijke rechtvaardigheid daarmee slechts een beeld van de menselijke rechtvaardigheid?

Na zich jarenlang verdiept te hebben in de aristotelische filosofie en de actuele theologische discussie van zijn tijd, raakte Luther ervan overtuigd dat noch de theologisch-filosofische discussie consistent was, noch de kerkelijke leer en de kerkelijke rituelen een echt antwoord konden bieden op de beslissende antropologische vragen. Uiteindelijk drong zich aan hem de vraag op, hoe er in de dubbele zin van zelfbeschikking en verantwoordelijkheid echt van menselijke vrijheid sprake kan zijn.

Daarom heeft Luther uitvoerig en nauwkeurig het postulaat van de menselijke vrijheid onderzocht. Hiermee was hij vooral op een academische manier bezig, aanvankelijk nog binnen de veilige ruimte van het filosofisch en theologisch onderzoek. En toch was er meer aan de hand, omdat Luther als

monnik van een observante Augustijnerorde ook de ervaringen met zijn eigen zielenleven vanuit dit kader moest zien te begrijpen. Maar dat lukte hem uiteindelijk niet. Met Luthers veroordeling als ketter in de jaren 1519–1521 leidden zijn inzichten over vrijheid en genade dan ook steeds meer tot veranderingen in de gehele opzet van de theologie en van de kerkelijke gebruiken. De eerste drie teksten in deze band bevatten stellingen van drie disputaties die onder voorzitterschap van Luther in Wittenberg en Heidelberg werden gehouden. Van de feitelijke gedachteswisseling tijdens de historische disputaties tussen *opponenten*, *respondent* (kandidaat) en *praeses* (voorzitter) weten wij in de meeste gevallen vrij weinig. Er zijn soms alleen enkele fragmenten van aantekeningen bewaard gebleven. Maar toch tonen de stellingen met hun theologische, filosofische of Bijbelse achtergrond reeds aan wat er op het spel stond.

De eerste drie disputaties bieden drie verschillende invalshoeken. De eerste *Disputatie over de krachten en de wil van de mens zonder de genade* van 1516 behandelt de vraag naar de menselijke vrijheid op basis van de Bijbel en van de anti-pelagiaanse geschriften van Augustinus als uitleg van de Bijbel. Immers was (en is) Augustinus de belangrijkste kerkvader van het Westerse christendom. De disputatie was een voortvloeiende uit Luthers colleges over de Bijbel, te weten over de Psalmen in 1513–1515 en over de brief van Paulus aan de Romeinen in 1515–1516.

Luther promoveerde op 18 en 19 oktober 1512 tot doctor in de godgeleerdheid. De promotie was voorwaarde om volgens het plan van zijn generaal-overste Johannes van Staupitz (1460–1524) de theologische leerstoel over te nemen die de Augustijnen aan de in 1502 gestichte universiteit van Wittenberg moesten verzorgen. Als *doctor theologiae* mocht (en moest) Luther zodra hij in een leerambt stond op een zelfstandige, kritische manier en binnen een kerkelijk vastgesteld kader over theologische vragen, meningen en overtuigingen reflecteren. Traditioneel was hij daarbij gebonden aan de Heilige Schrift als norm. Zijn theologische leerstoel werd daarom evenzo traditioneel *Lectura in Biblia* genoemd.

De eerste theologische collegereeks waarvan wij weten bestaat uit de *Dictata super Psalterium* uit de jaren 1513–1515. Deze werden gevolgd door een exegetische collegereeks over de brief aan de Romeinen (1515–1516). Al in deze twee collegereeksen valt te ontdekken dat Luther de traditionele antwoorden op fundamentele vraagstukken van de middeleeuwse theologie en kerk stevig ontmaskerde. Luther wilde met de disputatie van 1516 de in Wittenberg ontstane onrust over zijn Bijbeluitleg op de theologische agenda zetten. Het is kenmerkend voor Luther dat hij op dat moment weliswaar erkent dat de middeleeuwse theologie tegenover zijn aan de Schrift ontleende kritiek geen stand kon houden, maar dat hij ook geen echt antwoord of al-

ternatief wist te bieden, behalve dat hij in de lijn van Augustinus de genade Gods wilde beklemtonen.

De tweede *Disputatie tegen de scholastieke theologen* van 1517 is een uiteenzetting over de laat-middeleeuwse theologie die volgens Luther wel een algemeen aanvaarde weg schetst waarlangs God en mens samen konden werken, opdat rechtvaardigheid tussen God en mens en tussen mensen onderling gewaarborgd kon worden. Maar Luther bekritiseert haar argumentatie als drogreden. De stellingen laten zien dat Luther zich helemaal had ingewerkt in de theologische autoriteiten van zijn tijd en ook veel verstand van Aristoteles had, wiens geschriften hij in Erfurt tijdens zijn filosofische magisterstudie nauwkeurig en intensief bestudeerd had en over wiens *Ethica Nicomacheia* hij in de jaren 1508–1509 in Wittenberg college had gegeven. Met deze disputatie zet Luther zich duidelijk af tegen de destijds gangbare dialectische manier van theologiebeoefening en begint hij een theologische benadering te ontwikkelen die de Bijbel retorisch als tekst, betoog of toespraak opvat en dienovereenkomstig uitlegt.

De derde disputatie, *De disputatie gehouden in Heidelberg* van 1518, laat voor de eerste keer zien waarin Luther het specifieke van het christelijk geloof ziet, namelijk in een nieuwe visie op de menselijke vrijheid, een benadering die volledig breekt met het oude filosofische stelsel van rechtvaardigheid. Gaandeweg is voor hem duidelijk geworden dat er geen eenvoudig samenspel tussen theologie en filosofie mogelijk is en dat onder de filosofen Aristoteles niet de eerste plaats toekomt. Het inzicht dat God slechts *sub contrario* herkend kan worden, leidde er uiteindelijk toe dat de theologie helemaal anders beoefend moest gaan worden. Zo heeft Luthers worsteling met de theologische vragen ook een hervorming van de theologie als zodanig teweeggebracht.

Naast de drie disputaties heeft Luther in deze jaren nog vele andere teksten geschreven en heeft hij zich op grond van een intensieve Bijbelstudie voortdurend met het doordenken van theologische vragen beziggehouden. Het begin van de Reformatie is niet uit de lucht komen vallen, het was ook niet zomaar een of ander levensbeschouwelijk idee of een vanzelfsprekende kritiek op de woekeringen in het kerkelijk leven, maar het resultaat van langdurige studie, van twijfels, heroverwegingen en herformuleringen over de vraag hoe het nu precies zit met de vrijheid als kenmerk van het mens-zijn.

Terwijl de Heidelbergse disputatie in een situatie plaatsvond waarin Luthers 95 stellingen over de waarde van de aflat van 31 oktober 1517 in de Duitstalige landen tot veel opwinding hadden geleid, maakt de *Bekrachtiging van alle artikelen van Maarten Luther die door de laatste bul van paus Leo X zijn veroordeeld* van 1520 al deel uit van Luthers discussie inzake het kerkelijke ketterproces tegen hem. Dit geschrift is een meesterstuk van polemische retoriek en behelst tegelijkertijd een grondige bewijsvoering tegen de heersende opvatting van het boetesacrament als het centrale sacrament van de Kerk van Rome. In

dit geschrift verbindt Luther zijn vraagstuk over de (innerlijke) mens met een kritiek op de sacramentsopvatting van de toenmalige kerk, vooral met een nauwkeurige uiteenzetting van het boetesacrament. Ook in Luthers stellingen tegen de aflaatpraktijk draait het om een juist begrip van boetedoening. Het valt op dat Luther de godsdienstige vragen tevens toespitst op de bevindingen van de menselijke ziel. De eigenlijke nood ligt niet in het lichamelijke maar in het geestelijke. Erger dan het vagevuur is de vrees voor God. En daarom is er ook geen grotere vrede van de ziel dan wanneer de mens de vergeving kan vernemen en geloven. Slechts dit geloof doet recht aan Gods woord. Om Gods woord echter te kunnen geloven moet alle theologie gebaseerd zijn op de Bijbel en op de rede als voorwaarde om de Bijbel als verlichting van de eigen ziel te kunnen begrijpen.

Met *De servo arbitrio* (*Over kiezen in gebondenheid*) reageert Maarten Luther polemisch op de *Diatribē seu collatio de libero arbitrio* (verschenen in september 1524) van de belangrijkste humanist van zijn tijd, Erasmus van Rotterdam (1466/9-1536). Beide werken zijn historisch en feitelijk de breuklijn tussen de humanistische en de protestantse benadering van de hervorming van kerk en christendom. Historisch, omdat Erasmus eindelijk en publiekelijk zijn houding bepaalde ten opzichte van Luther. Feitelijk, omdat met deze wetenschappelijke discussie over de theologische kernvraag de kloof tussen Luthers theologische en Erasmus' moraalfilosofische benadering openbaar werd. De Wittenbergse Reformatie kon niet langer worden opgevat als een theologische partner in de kritiek van het humanisme op de middeleeuwse scholastiek. En het humanisme vond zich met betrekking tot belangrijke vraagstukken weer terug in het kamp van de middeleeuwse kerk en de scholastieke theologie.

Na een bespreking van het voorwoord van Erasmus, dat in feite al de hoofdzaken bevat, volgt de weerlegging van de argumenten die Erasmus uit de Bijbel als bewijs voor de *vrije wilsbeslissing* aanvoert. Vervolgens verdedigt Luther zijn argumenten, die door Erasmus waren betwist, voor de *voorzienigheid van God*. Tenslotte geeft hij een betoog *tegen de vrije wil en voor de genade van God*, voornamelijk op basis van Paulus (de brief aan de Romeinen) en het Evangelie van Johannes.

Luther start de bespreking van het voorwoord van Erasmus met een beschrijving van de vooronderstellingen waaronder de discussie naar zijn mening gevoerd moet worden. Deze toont ons Luthers opvatting van de theologie als een wetenschap die, krachtens de door haar zelf getrokken kritische grenzen, tot duidelijke, eenduidige en betrouwbare uitspraken kan komen. Uitspraken die zij omwille van het geweten van de vrome christenen moet doen.

Als er enige kennis van God is, dan is deze alleen mogelijk door God, en dus (voor christenen) alleen via zijn (trinitarische) openbaring in Jezus Christus – over wie het Nieuwe Testament getuigenis aflegt en het in heel de Bijbel gaat.

Jezus Christus is het levende Woord van God; hij onthult de (anders dode) Schrift of het Oude Testament.

Luther onderscheidt tevens een interne en een externe duidelijkheid van de Schrift. In het wetenschappelijk debat gaat het alleen om de externe duidelijkheid. Het gaat om datgene wat de teksten duidelijk te zeggen hebben, wanneer de semantiek, de syntaxis, de context en andere retorische of hermeneutische regels worden overwogen. Hierbij is het opvallend hoezeer Luther voortbouwt op de betrouwbaarheid van de Schrift. Een vast geloof in de Schrift als het Woord en de toespraak van God (*sermo Dei*) en een goede en grondige kennis van de Bijbel, gestaafd door de interne coherentie of de concordantie van de Bijbel, maken voor Luther zekerheid mogelijk.

Scepsis vanwege de vermeende onduidelijkheid van de Bijbel is juist met het oog op de relevante resultaten niet mogelijk. En de ervaring dat de Schrift in de praktijk op verschillende manieren geïnterpreteerd wordt, strookt niet met deze methodologische voorwaarde. Het is de taak van de theologie (evenals van de rechtspraak) als wetenschap de tegenstrijdige interpretaties hermeneutisch en met argumenten te beoordelen en tot een eenduidige conclusie te komen. Luther wijst op dit terrein elk beroep op de Geest af.

De innerlijke helderheid van de Schrift komt alleen in beeld, wanneer de individuele christen de interpretatie van de Bijbelse boodschap als een verduidelijking van zijn eigen situatie ervaart en erdoor in zijn geloof wordt gegrepen. Alleen de geestelijke mens kan namelijk (volgens 1 Kor 2, 15) beoordelen of een theologische uitspraak ten opzichte van de eigen ervaring overtuigend en dus geloofwaardig is. Hierop berust de individuele vrijheid van godsdienst en de subjectiviteit van het geloof. Blijft echter de onbegrijpelijke, maar ook in andere hermeneutische processen optredende ervaring dat iemand ondanks de onweerlegbare argumentatie de waarheid niet kan begrijpen of niet wil erkennen. Een mens kan ook weigeren om een tekst te begrijpen omdat hij zich door deze kennis in zijn kern bedreigd voelt.

De theologie moet duidelijke uitspraken met een waarheidsclaim (*assertio*) doen en deze met wetenschappelijke argumenten aannemelijk maken. Dit is niet alleen een kenmerk van de theologie als wetenschap, maar weerspiegelt ook de verandering van de functie van de theologie binnen de kerk van de Reformatie. Met deze opvatting van de theologie als wetenschap onderscheidt de hernieuwde kerk zich van de kerk van Rome. Niet de religieuze praktijk (sacramenten), de traditie of het kerkrecht, maar de theologisch (wetenschappelijk) verantwoorde preek kan inzicht in de waarheid geven en zo de zaligheid overdragen omdat ze namelijk het geloof wekt en zo de mens van binnenuit verandert.

Nu is de ervaring van de eigen zelfbeschikking (vrijheid en verantwoordelijkheid) het centrum van het menselijke en individuele zelfbesef. Deze ervaring kritisch te analyseren is de kerntaak van de (theologische) zelf- en

Godskennis (in hun onderlinge verhouding). Hier is – althans theologisch en misschien alleen theologisch – zekerheid nodig en mogelijk.

Het is hier niet de plaats om het geschrift van Luther uitvoerig te analyseren; maar het is duidelijk dat in dit geschrift heel belangrijke onderwerpen aan de orde komen, zoals Luthers reflectie op zijn eigen persoonlijke nood als gelovige monnik, een kritische doordenking van het Godsbeeld of van de mogelijkheden en grenzen van Godskennis en uiteindelijk een grondige analyse van de menselijke vrijheid.

Terecht verwijt Luther ook Erasmus (en zijn opvolgers) een gebrek aan (methodologische) kritiek op het concept van God. Luther geeft aan dat er onderscheid gemaakt moet worden tussen enerzijds God zelf en hoe hij voor ons verborgen (*deus absconditus*) is (als een grensbegrip) en anderzijds God en hoe er over hem gesproken wordt in de Bijbel (*deus revelatus*). Anders gezegd: er moet worden onderscheiden tussen het woord van God (dat hij spreekt) en God zelf (*Deus ipse*). Alle aandacht kan en moet vervolgens worden gericht op de almachtige God in de openbaring. Luthers kritiek betreft vooral de vraag hoe theologische kennis kan worden verkregen. Want theologie kan eigenlijk geen algemene uitspraken doen over dat wat Gods wil is, ze kan slechts verkondigen wat God in Christus tegen de mens zegt.

De kwestie van de menselijke vrijheid is niet zomaar een godsdienstige of levensbeschouwelijke vraag in het licht van de christelijke leer van de genade. Integendeel: het is – tenminste sinds de achttiende eeuw – een fundamentele (filosofische) vraag, bijvoorbeeld in de idealistische filosofie (Immanuel Kant, Friedrich Wilhelm Joseph Schelling) en met het moderne hersenonderzoek ook een natuurwetenschappelijke vraag. Voor Luther is het zowel een religieuze kwestie als een algemeen probleem dat theologisch in het licht van de Bijbelse waarheid en de ervaring moet worden gezien.

Omdat het menselijk besef van zijn eigen vrijheid onafhankelijk is van de vraag of God noodzakelijkerwijs alles voorziet, kan noch de gedachte van determinatie, noch die van predestinatie de mens laten afzien van de verantwoordelijkheid voor zijn eigen denken en handelen. Zelfs met een wetenschappelijk bewijs van determinisme zouden wij op grond van ons eigen zelfbewustzijn en de ervaring van de spontaniteit, die onze wereld contingent lijken te maken, en omwille van onze identiteit niet aan onze verantwoordelijkheid ontkomen. En zelfs wanneer moreel gedrag naturalistisch als een techniek van de evolutie en als een middel tot zelfbehoud zou kunnen worden beschouwd, dan nog zou dat voor een christen niet vreemd zijn. Hij weet immers dat hij alleen door het geloof wordt vrijgemaakt van beperkingen en het genetisch erfgoed van de morele zelfhandhaving.

Luthers theologische reflecties over de vrije wil zijn voortgekomen uit zijn reflectie op het zelf van de menselijke ziel. Ik beleef mijzelf (en wil mijzelf beleven) als een vrij en verantwoordelijk subject, maar ik kan de verantwoor-

delijkheid niet dragen. Dit komt niet alleen door de omvang van de ethische eis, maar ook door het onvermogen om mijn wil effectief te bepalen. Tot een andere conclusie zou men alleen maar kunnen komen als uit de Bijbel verklaard zou kunnen worden dat er een menselijke vrije wil is.

Bovenal is de mens niet in die zin vrij dat hij werkelijk (niet alleen in theorie) niet zou kunnen willen wat hij wil. De mens kan dus niet de controle over zijn motivaties hebben. De perceptie van verschillende intenties, of een gedeeltelijk met zichzelf in tegenspraak werkende wil, is geen enkele rechtvaardiging voor de stelling van een dergelijke vrije wil, maar alleen voor de ervaring van een complexe vorm van de wil. Maar uiteindelijk ben ik bepaald en ben ik geen meester over mijn wil of over het vormen van mijn beslissingen. Want de wil – althans wanneer het gaat om de mens zelf – wordt altijd beheerst door het zichzelf willen en het verwerken van bepaalde van buiten komende attracties (*affectus*). De menselijke wil is dus een trek- of lastdier (*iumentum*); niet vrij, maar geleid.

Luther ziet scherp dat Erasmus' begrip van de vrije wil, – of beter van een vrije keuzeoptie – een fundamentele neutraliteit van de wil veronderstelt. Maar deze vorm van neutraliteit zou de wil niet alleen onmachtig maken ten opzichte van zijn handelen, maar eigenlijk ook onmachtig ten opzichte van zijn willen (keuze). Erger nog: het idee is tegenstrijdig in zichzelf. Want hoe kan een niet-vooringenomen neutrale wil kiezen voor het kwaad, laat staan voor de dreigende straf in verband met het kwaad? Of hoe kan hij niet beslissen tot het goede?

Blijkbaar zit achter het standpunt van Erasmus de educatieve bedoeling dat de mens moet leren standhouden tegen zijn eigen (vleselijke) passies (moraliteit). Dit op zich eervolle doel miskent niet alleen de subtiliteit van de *affectus*, maar ook de religieuze implicatie, namelijk op deze weg naar de vrijheid zichzelf te winnen en tegenover God stand te willen houden. Maar dit is – vooral in het licht van het kruis van Christus – rebellie tegen God.

Daarom moeten we zeggen: als het gaat om goed en kwaad, wordt de menselijke wil altijd bepaald door de *affectus*. Of hij bemint wat goed of kwaad is of hij haat het; of hij bemint Gods rechtvaardiging of hij haat deze. Een neutrale bepaling kan niet worden geverifieerd, omdat de mens dan zou worden ontheven van zichzelf, van zijn eigen existentiële belang. Hij zou zichzelf dan kunnen zien en beoordelen vanuit een objectief standpunt.

Met de disputatie *De homine* (*Over de mens*) van 1536 wordt de eerste band van onze uitgave afgesloten. Hier wordt duidelijk welke betekenis Luther de theologie toeschrijft voor het doordenken van de vraag wat – en wie – de mens is. Middels de korte stellingen beoogde Luther een debat aan te gaan met een heel grote denktraditie. Maar ook zonder kennis van de theologische traditie tonen de stellingen aan dat en in hoeverre de theoloog een belangrijke bijdrage kan leveren aan het vraagstuk.

Voor de Latijnse tekst, waarvoor ondergetekende verantwoordelijk is, werd steeds de eerste (betrouwbaarste) druk gebruikt. Anders dan in de historisch-kritische Weimarer Ausgabe (WA) als referentietekst, worden de leestekens uit de oude druk overgenomen, omdat voor Luther het ritme van de taal een belangrijk middel was om een tekst goed te begrijpen. De historische leestekens hebben tevens vaak een andere functie dan tegenwoordig. De historische puntkomma wil eigenlijk twee zinsdelen niet van elkaar scheiden, maar markeert eerder een conclusie uit het voorafgaande. De leestekens zijn dus niet als syntactische, maar als retorische aanwijzingen te lezen. Trouwens, op die manier is het Latijn ook makkelijker te lezen. De afkortingspunt (bijvoorbeeld Aug.) is vervangen door uitgeschreven tekst binnen vierkante haken (bijvoorbeeld Aug[ustinus]). Als er na de vierkante haken leestekens staan, zijn deze eveneens toegevoegd door de redacteur. Bij de overgang van de ene regel naar de andere zijn soms leestekens komen te vervallen. De destijds gebruikelijke manier getallen met een punt vooraf en achteraf te onderscheiden (.2.) vervalt voor slechts een punt achter het getal.

Enkele grafische letters worden zo overgezet dat ze met de gesproken taal overeenkomen, dus vooral v naar u (afhankelijk van de positie of context in het woord, bijv. Euangelion [Grieks], maar Evangelii [Latijn]), ij naar ii, & naar et, ç naar ae, æ naar ae, œ naar oe. Gebruikelijke ligaturen zoals q̄; = -que, n. = enim; streepjes boven letters als teken voor n / m worden zonder vermelding omgezet.

Sommige Latijnse woorden zijn in de teksten van Luther (of van de redacteur) met een andere spelling weergegeven, te weten: accaepit = accepit; caussa = causa; caedebant = cedebant; caernere = cernere; concaedite = concedite; concaeditur = conceditur; Christiane = Christianae, cohercere = coercere; comodam = commodam; hec = haec; interpraetatione = interpretatione, nostre = nostrae; preter = praeter; presertim = praesertim, procaedere = procedere; querat = quaerat; quottidie = quotiedie; tedio = taedio; imò = immo. Alleen de helemaal niet gebruikelijke spelling van *soecula* werd omgezet naar *saecula*.

Het vaak gebruikte accent, waarvan niet duidelijk is of het een 'aigu' of 'grave' is (of er überhaupt verschil gemaakt wordt), is overgenomen; blijkbaar moet het aangeven of een woord is samengevoegd (bijvoorbeeld met -que) of beklemtoond is (minder vaak) of wordt het gebruikt om het woord (zoals quàm) van vergelijkbare woorden te onderscheiden.

Tekstkritische verbeteringen (*emendationes*) zijn aan het einde van elke Latijnse tekst aangegeven (c]] = *coniectura*: ingreep door de redacteur; in plaats van).

Terwijl in de disputatie vaak de stellingen genummerd zijn, hebben wij ook de alinea's van de grotere betogen van Luther in de kantlijn van nummers voorzien. Op die manier is het gemakkelijker om in vertaling de correspon-

derende tekst in het Latijn te vinden, dan wanneer er slechts naar de referentietekst van de Weimarer Ausgabe (WA; met pagina en regel) verwezen wordt. Er is getracht de alinea's met bijbehorende nummering gelijk te laten lopen in het Latijn en Nederlands. Vanwege het verschil in taal en de aanwezigheid van noten onder de Latijnse tekst, is dit helaas niet overal mogelijk.

In de noten hebben wij de Bijbelplaatsen en de auteurs aangehaald waarnaar Luther blijkbaar of waarschijnlijk verwijst. Op enkele plekken was het ook nodig om zakelijke begrippen kort toe te lichten. Wie zich grondiger met de teksten wil bezig houden, raden wij aan vooral de Duitse uitgave *Martin Luther: Studienausgabe. Herausgegeben von Hans-Ulrich Delius. Band 1-6, Berlin / Leipzig 1979-1999* erbij te betrekken. Voor de noten in de Latijnse tekst hebben wij dankbaar van deze uitgave gebruik gemaakt. De vertaling van *De servo arbitrio* is een bewerkte versie van de vertaling die in 2010 onder de titel *Kiezen is Dienen* bij Uitgeverij Kok in Kampen verscheen.

Iedere vertaling probeert op een eigen manier de uitdaging aan te gaan om aan de ene kant een goed lopende Nederlandse vertaling te bieden en aan de andere kant de teksten van Luther op een betrouwbare manier te vertolken. Met deze tweetalige uitgave hopen wij een hernieuwde belangstelling voor de diepgravende overwegingen en bevindingen van de academische theoloog Luther te kunnen prikkelen.

Markus Matthias

Quaestio de viribus et voluntate
hominis sine gratia disputata, 1516.

In:
PROPOSITIONES
D. Mart[ini] Luth[eri] ab initio negocij Euangelici,
ab autore tractatae, usque in hunc diem. [...]
VITEMBERGAE. M. D. XXXVIII., fol. B2^r —B3^r.

Disputatie over de krachten en
de wil van de mens zonder de genade, 1516.

In:
STELLINGEN
van D. Martin Luther sinds het begin van de evangelische zaak
tot en met deze dag door de auteur behandeld. [...]
Wittenberg 1538.

WA 1, [142] 145-150 [151]
Benzing-Claus, Nr. 63-64
Aland, Nr. 590

De eerste druk (zie WA.Br 1, [64-69] 66:57v [Nr. 26: oktober 1516]) is niet overgeleverd. – De tekst is opgesteld door Bartholomäus Bernhardi uit Feldkirch op basis van Luthers colleges (WA.Br. 1, [64-69] 65:18 – 66:58). – De disputatie vond waarschijnlijk plaats op vrijdag 19-9-1516, omdat Bernhardi op donderdag 25-9-1516 tot *sententarius* gepromoveerd werd (Liber Decanorum, 19). – De toelichtingen bij de stellingen zijn overgeleverd als “Mart. Lutheri Quaestiones & Conclusiones A. 1518. publicatae, ex MSto.” in: Unschuldige Nachrichten Von Alten und Neuen Theologischen Sachen, [...] Auff das Jahr 1703. Andere Auflage. Leipzig 1706, p. 553 –569 (vgl. 243vv. 430vv).

SUB EXIMIO VIRO MARTINO

Luthero Augustiniano, artium ac Theologiae magistro,
proxima die Veneris, hora Septima,
quaestio subscripta disputabitur.

- 1 AN homo ad Dei imaginem creatus, naturalibus suis viribus, Dei creatoris praecepta servare, aut boni quippiam facere, aut cogitare, atque cum gratia mereri, meritaque cognoscere possit?
- 2 Conclu[sio] prima.
Homo ratione animae, Dei imago, et sic ad gratiam Dei aptus, suis naturalibus viribus solis creaturam quamlibet qua utitur, vanitati subiicit, sua, et quae carnis sunt, quaerit.
- 3 Quod homo Dei imago sit, patet ex illo Gen. I. Creavit Deus hominem ad imaginem suam;¹ quod autem ratione animae, manifestat D[ivus] Augustinus his verbis: Licet humana mens non sit eius naturae, qua Deus, imago tamen illius, qua nihil est melius, ibi quaerenda ac invenienda est, quod natura nostra nil habeat melius mente.² Quod sic ad gratiam Dei aptus sit, defendit D. Augustinus reddendo causam, cur hominum naturae gratia conferatur, ita inquit: Neque enim gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum lapidibus aut lignis pecoribusque praestatur, sed, qui imago Dei est, meretur hanc gratiam, non tamen ut eius bona voluntas possit praecedere gratiam, ne vel ipsa prior det, ut retribuatur illi.³ Reliquum huius conclusionis satis liquet. Nam homo, gratia seclusa, arbor est mala, nullos bonos fructus producere potens,⁴ nec creatura ad Dei gloriam et laudem, quae finis eius creationis est, uti, quod est eam vanitati subiicere; sua, et quae carnis sunt, duntaxat quaerit.
- 4 Corolarium I.
Homo vetus, vanitas vanitatum, universaque vanitas, Reliquas quoque creaturas, alioqui bonas, efficit vanas. |

1 Gen. 1:27.

2 Augustinus: De trinitate 14,8,11.

3 Augustinus: Contra Iulianum 4,3,15.

4 Vgl. Matt. 7:17v; 12:33.

Onder leiding van de eminente Maarten
Luther, augustijner, magister in de vrije kunsten en
de theologie, zal komende vrijdag om 7.00 uur
over de volgende kwestie gediscuteerd worden:

- 1 Of de mens, naar het evenbeeld van God geschapen, zich door zijn natuurlijke krachten aan de geboden van God, zijn schepper, kan houden; of hij op de een of andere manier iets goeds kan doen of denken en door toedoen van de genade verdiensten kan verwerven en die verdiensten herkennen kan?
- 2 Eerste Conclusie
De mens, ten aanzien van de ziel het beeld van God en als zodanig ontvankelijk voor de genade van God, onderwerpt alleen door zijn natuurlijke krachten om het even welk schepsel dat hij gebruikt aan de leegheid. Hij zoekt het zijne en dat wat van het vlees is.
- 3 Dat de mens Gods evenbeeld is, blijkt uit het woord uit Gen. 1: “God schiep de mens naar zijn evenbeeld”. Dat hij dat echter ten aanzien van de ziel is, toont de heilige Augustinus aan met deze woorden: “Hoewel het menselijke verstand niet van dezelfde aard is als dat van God, zo dient toch daarin zijn beeld, waarmee in vergelijking niets beters is, gezocht en gevonden te worden, omdat onze aard niets beters heeft dan het verstand”. Dat de mens op die manier ontvankelijk is voor de genade, verdedigt de heilige Augustinus doordat hij met de volgende woorden de oorzaak aangeeft waarom de genade de menselijke aard ten deel valt: “Want de genade van God door Jezus Christus onze Heer wordt niet aan stenen, hout of vee betoond, maar wie het beeld van God is, verdient deze genade; echter niet zo dat zijn goede wil aan de genade vooraf kan gaan, dat niet hij zelf eerst geeft, opdat het hem wordt vergoed”. De rest van deze conclusie is voldoende duidelijk. Want de mens, buitengesloten van de genade, is een slechte boom, die geen goede vruchten kan voortbrengen en het geschapene niet tot Gods eer en glorie kan gebruiken, wat toch het doel van zijn schepping is: dat is het aan de leegheid onderwerpen; hij zoekt slechts zichzelf en dat wat van het vlees is.
- 4 Eerste toevoeging
De oude mens, de leegheid der leegheden, de algehele leegheid, maakt ook de rest van de schepping, die op zich goed is, nietig.

5 Patet, quod vetus homo est ille, qui purissime Deum non diligit, nec ferventer sitit et esurit, sed mente et spiritu saturitatem in creatura praesumit, cum tamen Dei capax solo Deo saturari possit; est ergo vanitas vanitatum Eccl. I. et universa vanitas,⁵ Psal. 38. Veruntamen universa vanitas omnis homo vivens.⁶ Quod autem reliquas creaturas alioqui bonas (secundum illud Gen. I. Viditque Deus cuncta quae fecerat, et erant valde bona,⁷ ut et illud Apostoli 1. Tim. IV. Omnis creatura Dei bona est⁸) efficiat quoque vanas, sumitur ex illo Apostoli, Rom. VIII. Vanitati enim creatura subiecta est non volens.⁹ Quo manifeste patet, quod sine vitio suo et extrinsece fiat mala, vana, noxia, quod opinione et erronea aestimatione, seu amore et fruitione perversa, reputatur altius ab homine quam est in veritate. Sic si foenum in cibum hominis praesumeretur, dignius haberetur, quam est.

6 Coro[larium] II.
Carnis nomine dicitur homo vetus, non tantum quia sensuali concupiscentia ducitur. Sed (etiam si est castus, sapiens, iustus) quia non ex Deo per spiritum renascitur.

7 Homo vetus caro dicitur, patet ex illo Io. III. Quod ex carne nascitur, caro est¹⁰ et Gal. V. Caro concupiscit adversus spiritum.¹¹ Rom. V. Sapientia carnis inimica est Deo;¹² Ex illo autem, quod Iohannes subiungit: Et quod natum est ex spiritu, spiritus est,¹³ patet totum Corollarium. Nisi quis ex spiritu renatus sit (fit quantopere coram se et hominibus iustus, castus, sapiens) caro est, carnalis est, vetus homo est. Omnia bona extra Deum carnis sunt, sola bona increata spiritus sunt. Augustinus: Sine ipsa vero (loquitur de fide, quae per dilectionem operatur) etiam quae videntur bona opera in peccata vertentur.¹⁴

5 Pred. 1:2.

6 Ps. 39:6.

7 Gen. 1:31.

8 1 Tim. 4:4.

9 Rom. 8:20.

10 Joh. 3:6.

11 Gal. 5:17.

12 Rom. 8:7.

13 Joh. 3:6.

14 Augustinus: Contra duas epistulas Pelagianorum 3,5,14.

5 Het is duidelijk dat de oude mens degene is, die God niet zuiver bemint, ook niet hevig naar hem dorst of hongert, maar met verstand en geest zijn genoeg in de schepping gelooft te vinden; ondanks dat hij, voor God ontvankelijk, uitsluitend in God zijn genoeg zou kunnen vinden. Daarom is hij de leegheid der leegheden, Pred. 1, en de algehele leegte, volgens Ps. 39: “Maar toch is ieder levend mens totaal lucht”. Dat hij echter de overige schepselen, die goed zijn (overeenkomstig het woord in Gen. 1: “En God zag alles, wat hij gemaakt had, en het was zeer goed”, en volgens de apostel in 1 Tim. 4: “Iedere schepping van God is goed”) ook nietig maakt, wordt ontleend aan de apostel in Rom. 8: “De schepping is aan de nietigheid onderworpen zonder het te willen”. Daaruit blijkt duidelijk dat zij buiten haar schuld en van buitenaf slecht, nietig en schadelijk is geworden, aangezien ze volgens menselijke opvatting en verkeerde waardering of door verkeerde liefde en verkeerd genieten hoger geschat werd dan zij in waarheid is. Zo kan men ook hooi, wanneer men het voor menselijk voedsel houdt, hoger inschatten dan het is.

6 Tweede toevoeging
Met het woord *vlees* wordt de oude mens aangeduid, niet alleen omdat hij door sensuele begeerte wordt geleid, maar (zelfs al is hij kuis, wijs en rechtvaardig) omdat hij niet uit God door de Geest is wedergeboren.

7 De oude mens wordt vlees genoemd, zoals blijkt uit Joh. 3: “Wat uit het vlees geboren is, is vlees”, en uit Gal. 5: “Het vlees begeert tegen de Geest”, en uit Rom. 5: “De wijsheid van het vlees is vijandig tegen God”. Uit hetgeen dat Johannes toevoegt: “En wat uit de Geest geboren is, is geest”, blijkt de hele toevoeging. Wanneer iemand niet uit de Geest opnieuw geboren is, is hij vlees, vleselijk en de oude mens (ook al is hij in eigen ogen en in die van de mensen rechtvaardig, kuis en wijs). Alle goederen buiten God behoren tot het vlees, alleen de ongeschapen goede dingen behoren aan de Geest. Augustinus: “Zonder het echter (hij spreekt van het geloof, dat door liefde werkzaam is) worden ook die werken, die goed schijnen te zijn, tot zonde verdraaid”.

8 Cor[olarium] III.
Etsi omnes infideles vani sint, nihil boni operantes, non tamen aequalem poenam patientur omnes.

9 Prima pars huius Corollarii patet ex illis autoritatibus: Habakuk II. Iustus ex fide vivit;¹⁵ Hebr. II. Sine fide impossibile est placere Deo:¹⁶ Secunda similiter ex Apostolo, Rom. II. patet, ubi dicit: Cum enim gentes, quae legem non habent, naturaliter ea, quae legis sunt, faciunt; eiusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, quoniam demonstrant opus legis scriptum in cordibus suis, testificante conscientia ipsorum, et inter se invicem cogitationibus accusantibus.¹⁷ Haec verba Augustinus Lib. IV. contra Julian. cap. 3. tractans ita dicit, interpretando seu explicando de infidelibus: Si fidem non habent Christi, profecto nec iusti sunt, nec Deo placent, nam sine fide Deo placere impossibile est; Sed ad hoc eos cogitationes suae die iudicii defendent, ut tolerabilius puniantur, | quod naturaliter, quae legis sunt, utcunque fecerint, scriptum habentes in cordibus opus legis dictans, ut aliis non facerent, quod ipsi perpeti nollent, hoc tamen peccantes, quod homines sine fide non ad eum finem ista retulerint opera, ad quem referre debuerunt. Minus enim Fabricius quam Catilina punietur, non quod iste bonus, sed quod minus malus et minus impius quam Catilina: Fabricius non veras virtutes habendo, sed a veris virtutibus non plurimum deviando.¹⁸ Et paulo supra dicit: Illi, qui naturali lege sunt iusti, haud placent Deo.¹⁹

WA 147

10 Conclu[sio] secunda.
Homo, Dei gratia exclusa, praecepta eius servare nequaquam potest, neque se, vel de congruo, vel de condigno,²⁰ ad gratiam praeparare, verum necessario sub peccato manet.

15 Hab. 2:4.

16 Hebr. 11:6.

17 Rom. 2:14v.

18 Augustinus: Contra Iulianum 4,3,25.

19 Augustinus: Contra Iulianum 4,3,25.

20 Volgens de scholastici is een *meritum de condigno* een beloning waarop men recht heeft op grond van de waarde van een goede daad, een *meritum de congruo* een beloning die verhoudingsgewijs bij een goede daad past zonder dat de beloning opgeëist kan worden (Vgl. De servo arbitrio, noot 1177 en 1179).

8 Derde toevoeging
Hoewel alle ongelovigen nietig zijn en niets goeds bewerken, zullen toch niet allen dezelfde straf ondergaan.

9 Het eerste deel van deze toevoeging blijkt uit de volgende (Schrift-) autoriteiten: Hab. 2: “De rechtvaardige zal door geloof leven,” en Hebr. 2: “Zonder geloof is het onmogelijk God welgevallig te zijn”. Het tweede deel blijkt ook uit (de woorden) van de apostel in Rom. 2, waar hij zegt: “Wanneer namelijk de volken die de wet niet hebben, van nature doen wat volgens de wet is; dan zijn toch daarmee zij die de wet niet hebben zichzelf tot wet, aangezien zij laten zien dat de werken van de wet geschreven staan in hun harten, wat door hun geweten wordt getuigd en door hun gedachten die ze onderling aanklagen”. Wanneer Augustinus deze woorden in het vierde boek *Contra Julianus*, 3 behandelt, waarbij hij ze als betrokken op de ongelovigen uitlegt, zegt hij: “Als zij niet het geloof in Christus hebben, zijn zij zeker niet rechtvaardig, noch behagen zij God, want zonder geloof is het onmogelijk God te behagen. Maar hun gedachten zullen hen op de Dag des Oordeels zo verdedigen, dat ze minder zwaar gestraft zullen worden, omdat ze van nature en zover als hen mogelijk was hebben gedaan wat volgens de wet is. Zij hebben in hun hart de maatstaf der wet geschreven, die gebiedt dat je een ander niet moet doen wat je zelf niet wilt ondergaan. Toch zondigen zij hierin, dat zij als mensen zonder geloof de werken niet tot dat doel volbracht hebben, waartoe ze gebracht dienen te worden. Fabricius werd namelijk minder bestraft dan Catilina, niet omdat hij goed was, maar omdat hij minder slecht en minder met schuld bezoedeld was dan Catilina. Fabricius bezat weliswaar niet de echte deugden, maar week er minder ver van af”. En een weinig verder boven zegt hij: “Niet ieder die naar de natuurlijke wet rechtvaardig is, behaagt daarom ook God”.

10 Tweede Conclusie
De mens, van de genade Gods buitengesloten, kan zijn geboden op geen enkele wijze houden en kan zich niet, noch verhoudingsgewijs op oneigenlijke, noch op waardige wijze op de genade voorbereiden, maar blijft noodzakelijkerwijs onder de zonde.

Disputatio Heidelbergae habita, 1518.

In:

[a] Propositiones A Marti. Lvthero svbinde Dispvatae.
Impressvm Vvitebergae per Iosephum Clug Anno.
A. D. XXX, fol. [B]ijj^r-Bijj^v.

[b] Tomvs Primvs Omnivm Opervm Reverendi
Domini Martini Lutheri [...] VVittebergae Per Iohannem Lufft.
1545, fol. LIII^v-VL^v. CXLI^v-CXLV^r.

De disputatie gehouden in Heidelberg, 1518.

In:

[a] Stellingen van M. Luther herhaaldelijk ter discussie gesteld.
Gedrukt in Wittenberg door Joseph Klug.
In het jaar 1530.

[b] De eerste band van alle werken van de eerwaarde heer
Maarten Luther [...] Wittenberg: Johannes Lufft 1545.

WA 1, [350] 353-355. 355-365. 365-374
Benzing-Claus, Nr. 60 en 2
Aland, Nr. 276

In druk [a] staan slechts de stellingen, in druk [b] staan de stellingen (varianten tegenover [a] in < >) en de bewijsvoeringen (*probationes*). Voor de overige stukken die i.v.m. deze disputatie overgeleverd zijn zie StA 1, 188-189; de bewijsvoering van de filosofische stellingen is te vinden in LuJ 46, 1979, 10-59. Ook de teksten van de twee niet-Wittenbergse uitgaven (zie voetnoot 99) werden vergeleken.

F[rater] Martinus Lutherus,
S. Theologiae Magister, praesidebit,
F. Leonardus Beier,¹ artium et Philosophiae Magister,
respondebit, apud Augustinianos huius inclytae
civitatis Heidelbergensis, loco solito,
VI. Cal. Maii,² M. D. XVIII.³

PROBATIONES CONCLUSIONUM:
QUAE IN CAPITULO HEIDELBERGENSI DISPUTATAE SUNT
Anno salutis nostrae M.D.XVIII, Mense Maio.

1 EX THEOLOGIA.

Diffidentes nobis ipsis prorsus, Iuxta illud spiritus consilium: Ne initaris prudentiae tuae,⁴ humiliter offerimus omnium, qui adesse voluerint, iudicio, haec theologica Paradoxa, ut vel sic appareat, bene an male elicita sint, ex Divo Paulo, vase et organo Christi electissimo, deinde et ex S[ancto] Augustino interprete eiusdem fidelissimo.

2 <CONCLUSIO>⁵ 1. LEX Dei saluberrima vitae doctrina, non potest hominem ad iusticiam promovere, sed magis obest.

3 PATet per Apostolum ad Romanos 3. Sine Lege iusticia Dei manifestata est.⁶ Quod B. Augustinus libro de spiritu et litera exponit: Sine Lege, scilicet adiuvante.⁷ Et Roma. 5. Lex subintravit, ut peccatum abundaret.⁸ | Et 7. Cum venisset mandatum, revixit peccatum.⁹ Unde capite 8. appellat Legem, legem mortis, et legem peccati.¹⁰ Imo 2. Corinth. 3. Litera occidit.¹¹ Quod B. Augustinus per totum librum de spiritu et litera intelligit, de qualibet etiam sanctissima lege Dei.¹²

WA 356

1 Leonhard Reiff genoemd Beier uit München (Beieren) († 1552), sinds 1514 leerling van Luther, augustijnmonnik in Wittenberg, 1516 baccalaureus artium, 1518 magister artium, sinds 1522 protestants predikant en superintendent op verschillende plekken.

2 26 april.

3 Dit gewone begin van een aankondiging van een disputatie vinden wij slechts in druk b, blz. 54^v.

4 Spr. 3:5.

5 Toevoeging in de *probationes*. De conclusies zijn in de *probationes* met romeinse getallen genummerd.

6 Rom. 3:21.

7 Augustinus: De spiritu et littera 9,15.

8 Rom. 5:20.

9 Rom. 7:9.

10 Rom. 8:2.

11 2 Kor. 3:6.

12 Augustinus: De spiritu et littera 14,23v.

Broeder Martinus Luther,
Magister van de heilige theologie, zal voorzitten,
Broeder Leonard Beier, Magister in de vrije kunsten en de filosofie,
zal antwoorden, bij de augustijnen van deze beroemde
stad Heidelberg, op de gewone plek,
6^e dag voor de kalenden van mei, 1518.

Bewijsvoeringen van de conclusies,
waarover in het Heidelbergse kapittel gedisputeerd werd
In het jaar van ons heil 1518, in de maand mei.

1 Uit de theologie.

Onszelf steeds wantrouwend, volgens de raad van de Geest: “Vertrouw niet op jouw slimheid”, leggen wij deemoedig voor aan het oordeel van allen die aanwezig willen zijn, of deze theologische paradoxen op een goede of slechte manier opgesteld zijn op basis van de heilige Paulus, uitverkoren vat en werktuig van Christus, en verder uit de Schriften van de heilige Augustinus, de meest getrouwe uitlegger van Paulus.

2 Conclusie 1. De wet van God, de heilzaamste regel des levens, kan een mens niet tot rechtvaardigheid leiden, ze staat hem hierbij eerder in de weg.

3 Dit blijkt uit de brief van de apostel aan de Romeinen 3: “Zonder de wet is de rechtvaardigheid van God geopenbaard”, welk woord de heilige Augustinus in zijn boek *Over de Geest en de Letter* op deze manier toelicht: “Zonder de wet, te weten: zonder toedoen van de wet”. En uit Rom. 5: “De wet is erbij gekomen opdat de zonde overvloediger werd”. En uit Rom. 7: “Toen het gebod kwam, leefde de zonde op”. Daarom noemt de apostel, in hoofdstuk acht, de wet een wet des doods en een wet der zonde. Ja, in 2 Kor. 3 zegt hij: “De letter doodt”. Welk woord de heilige Augustinus in zijn boek *Over de Geest en de Letter* voortdurend op elke wet laat slaan, zelfs op de allerheiligste wet van God.

4 2. Multominus opera hominum, naturalis dictaminis auxilio frequenter (ut dicitur) iterata, possunt promovere.

5 QUia cum Lex Dei sancta et immaculata, vera, iusta etc.¹³ homini sit in auxilium a Deo data, ultra vires suas naturales, ut illuminet ac moneat [moveat?] ad bonum, et tamen contrarium fit, ut magis fiat malus, Quomodo suis relictus viribus, sine tali auxilio, ad bonum potest promoveri? Minus facit ex suo proprio, qui non facit bonum alterius auxilio. Unde Apostolus ad Rom. 3. Omnes homines corruptos et inutiles, nec Deum intelligentes, nec requirentes, sed omnes dicit declinantes.¹⁴

6 3. Opera hominum, ut semper speciosa sint, bonaque videantur, probabile tamen est, ea esse peccata mortalia.

7 OPERa hominum videntur speciosa, sed intus sunt foeda, ut Christus de Pharisaeis Matth. 23.¹⁵ dicit. Videntur enim sibi et aliis bona et pulchra, Sed Deus est, qui non iudicat secundum faciem, sed scrutatur renes et corda.¹⁶ At sine gratia et fide impossibile est mundum haberi cor. Act. 15. Fide purificans corda eorum.¹⁷

8 Probatur itaque Conclusio, Si opera hominum iustorum sunt peccata, ut Conclusio vij. dicit, multo magis hominum nondum iustorum. At iusti pro suis operibus dicunt: Non intres in iudicium cum servo tuo Domine, quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens.¹⁸ Item Apostolus Gala. 3. Qui sunt ex operibus Legis, sub maledicto sunt.¹⁹ Sed opera hominum sunt opera Legis, Et maledictio non venialib[us] attribuitur peccatis, ergo mortalia sunt. Tertio Ro. 2. Qui doces, non furandum, furaris.²⁰ Quod B. Augustinus exponit, scilicet rea voluntate sunt fures, etsi foris iudicent, ac doceant alios fures.²¹

13 Vgl. Rom. 7:12.

14 Rom. 3:10-12.

15 Matt. 23:27.

16 Ps. 7:10.

17 Hand. 15:9.

18 Ps. 143:2.

19 Gal. 3:10.

20 Rom. 2:21.

21 Niet gevonden.

4 2. Nog veel minder kan het menselijke handelen ons tot rechtvaardigheid leiden, al wordt het (zoals men zegt) herhaaldelijk met hulp van het natuurlijk gebod ingeoeffend.

5 De wet van God is heilig en volmaakt, waar, rechtvaardig enz., en is de mens door God als hulp aan zijn natuurlijke krachten toegevoegd om hem te verlichten en te bewegen het goede te doen. En toch werkt de wet het tegenovergestelde, zodat hij er eerder nog slechter van wordt. Hoe zou de mens dan zonder dergelijke hulp, op zijn eigen krachten aangewezen, tot het goede kunnen komen? Wie het goede niet doet met hulp van de ander, doet het nog veel minder op eigen kracht. Daarom zegt de apostel in Rom. 3: "Alle mensen zijn verdorven en tot niets in staat, ze begrijpen God niet, ze vragen niet naar hem, ze zijn echter allen afgeweken".

6 3. Hoezeer het handelen van mensen ook uitmuntend is en waardevol schijnt, is het toch aannemelijk dat het een doodzonde is.

7 Het handelen van mensen schijnt uitmuntend, maar vanbinnen gezien is het lelijk, zoals Christus over de farizeeërs zegt. In hun eigen ogen en ook in die van anderen, lijken ze wel goed en mooi, "maar God oordeelt niet naar de uitwendige schijn, maar beproeft de nieren en het hart". Zonder genade en geloof is het onmogelijk om een zuiver hart te hebben. Hand. 15: "Hij reinigde hun harten door het geloof".

8 Daarom wordt nu de conclusie bewezen: Als het handelen van rechtvaardige mensen al zonde is, zoals onze zevende conclusie zegt, hoeveel te meer het handelen van mensen die niet eens rechtvaardig zijn. De rechtvaardigen echter zeggen met het oog op hun handelen: "Ga niet in het gericht met uw knecht, Heer, want voor u zal geen levend wezen gerechtvaardigd worden". Zo zegt ook de apostel in Gal. 3: "Zij die vertrouwen op het handelen volgens de wet, zijn onder de vloek". Nu is al het [goede] handelen van de mens handelen volgens de wet. En die vloek betreft niet dagelijkse zonden, dus vloeien uit het handelen volgens de wet slechts doodzonden voort. Ten derde staat in Rom. 2: "U leert dat men niet stelen mag en u steelt zelf". Augustinus licht dit toe: "Natuurlijk weten ze dat ze zelf dieven zijn, ook al beoordelen zij anderen als dieven en stellen ze hen in het openbaar aan de kaak."

9 4. Opera Dei, ut semper sint deformia, malaque videantur, vere tamen sunt merita immortalia.

10 OPera Dei esse deformia, patet per illud Esa. 53. Non est ei species neque decor,²² Et 1. Reg. 2. Dominus mortificat et vivificat, deducit ad inferos et reducit.²³ Hoc sic intelligitur, quod Dominus humiliat et perterrefacit nos Lege et conspectu peccatorum nostrorum, ut tam coram hominibus quam | coram nobis videamur esse nihil, stulti, mali, imo vere tales sumus. Quod WA 357 cum agnoscimus atque confitemur, nulla in nobis est species neque decor, sed vivimus in abscondito Dei²⁴ (id est, in nuda fiducia misericordiae eius) in nobis habentes responsum peccati, stulticiae, mortis et inferni, Iuxta illud Apostoli, 2. Corinth. 6. Quasi tristes, semper autem gaudentes, quasi mortui, et ecce vivimus.²⁵ Et hoc est, quod Esaias ca. 28. vocat, opus alienum Dei, ut operetur opus suum²⁶ (id est, nos humiliat in nobis, desperantes faciens, ut exaltet in sua misericordia, sperantes faciens), Sicut Hab. 3. Cum iratus fueris, misericordiae recordaberis.²⁷ Talis ergo homo sibi displicet in omnibus operibus suis, nullum decorem, sed solam suam deformitatem videt. Imo etiam foris facit, quae aliis stulta et deformia videntur.

11 Fit autem deformitas illa in nobis vel a Deo flagellante, vel a nobis ipsis accusando, Iuxta illud 1. Corinth. 11. Si nos ipsos iudicemus, non, utique iudicemur a Domino.²⁸ Hoc est, quod Deut. 32. Iudicabit Dominus populum suum, et in servis suis deprecabitur.²⁹ Sic itaque opera deformia, quae Deus in nobis operatur (id est, humilia et timorata) sunt vere immortalia³⁰ quia humilitas et timor Dei est totum meritum.

12 5. Non sic sunt opera hominum mortalia (de bonis ut apparent loquimur) ut eadem sint crimina.

22 Jes. 53:2.

23 1 Sam. 2:6.

24 Vgl. Kol. 3:3 en Ps 91:1.

25 2 Kor. 6:10.9.

26 Jes. 28:21.

27 Hab. 3:2.

28 1 Kor. 11:31.

29 Deut. 32:36.

30 De drukken zetten de haakjes anders: (id est, humilia et timorata sunt vere immortalia).

9 4. Hoezeer het handelen van God steeds zonder schoonheid is en kwalijk schijnt, toch is het in werkelijkheid een onsterfelijk goed.

10 Dat de werken van God zonder schoonheid zijn, blijkt uit het woord Jes. 53: “Hij heeft geen gedaante of schoonheid” en uit 1 Sam. 2: “De Heer doodt en maakt levend, hij voert in de hel en weer daaruit”. Dat moet men zo verstaan: de Heer maakt ons deemoedig en maakt ons bang door de wet en door de waarneming van onze zonden, zodat we voor het oog van de mensen en in onze eigen ogen waardeloos, onwetend en slecht schijnen te zijn, ja, het werkelijk zijn. Als wij dat erkennen en belijden, hebben wij zelf geen gedaante of schoonheid, maar we leven in de beschutting van God (dat wil zeggen in louter vertrouwen op zijn barmhartigheid), terwijl op ons de verantwoordelijkheid voor zonde, onwetendheid, dood en hel ligt, zoals de apostel zegt in 2 Kor. 6: “Als bedroefden, maar altijd blij; als doden en zie, we leven”. Dat noemt Jesaja in hoofdstuk 28 het vreemde werk van God, erop gericht, dat zijn eigenlijke werk verricht wordt. (Dat wil zeggen: Hij maakt ons deemoedig en wanhopig over onszelf, om ons op te heffen en hoop te geven op zijn barmhartigheid. Zo ook Hab. 3: “Als u toornig zult zijn, zult u aan uw barmhartigheid denken”. Zo’n mens heeft een mishagen aan zichzelf in al zijn werken. Hij ziet geen enkele schoonheid in zichzelf, maar slechts lelijkheid. Ja, ook voor het oog doet hij dingen die anderen dom en mislukt vinden.

11 In ons is niets dan een dergelijk misvormde gestalte, hetzij doordat God ons tuchtigt, hetzij doordat wij onszelf aanklagen, zoals het staat in 1 Kor. 11: “Als wij onszelf veroordelen, worden we immers niet veroordeeld door de Heer”. Hetzelfde is ook bedoeld in Deut. 32: “De Heer zal zijn volk richten en over zijn knechten zal hij zich ontfermen.” Zo zijn dus de misvormde werken, die God in ons werkt (dat wil zeggen in gestalte van deemoed en vrees), in werkelijkheid onsterfelijk, omdat de enige verdienste in deemoed en vrees van God bestaat.

12 5. De voor het oog goede werken van de mensen zijn doodzonden, maar niet in die zin dat ze misdaden zouden zijn.

ASSERTIO
OMNIVM ARTICULORVM
M. Lutheri, per Bullam Leonis, X. nouissima[m]
damnatoru[m],
Vvittenbergae. Anno M. D. XX.

Bekrchtiging
van alle artikelen van Maarten Luther
die door de laatste bul van paus Leo X
zijn veroordeeld,
Wittenberg 1520

WA 7, [89] 94-151
Benzing-Claus, Nr. 779-783
Aland, Nr. 41

VIRO IMAGINIBUS ET PIETATE INSIGNI

Fabiano foelici¹ Equiti Germano², suo in domino patrono,
Martinus Luther in Christo Salutem.

1 Quod saepius sum antea testatus, Fabiane foelix, imo foelicissime, esse et in laicis spiritum iudicii et ardoris (ut cum Isaia³ dicam) vel tu maxime evincis et declaras, qui de re Christiana quam valeas, pure, argute, pie, foeliciterque et iudicare et disserere, cum essemus Philippus meus et ego coram Eyllenburgae,⁴ quam egregium specimen ostendisti, neque dubito in hac aula esse aemulos tibi quam plurimos, ita ut gaudeam plane, videns admirabile dei consilium et iudicium, quo cum perversis pervertitur et cum electis electus fit.⁵ Nos enim qui de clero domini sumus, et quos laicorum oportuit esse Magistros, dum aversi, dorsum dedimus Christo et Evangelio eius, eadem mensura et ipse nobis dorsum vertit,⁶ ut sicut eum nos provocamus in eo quod non est deus,⁷ et in verbo quod non est Evangelium, ita rursus ipse nos provocat in iis qui non sunt clerici, et in iis qui non sunt magistri, laicis videlicet puram tribuens sui noticiam, nobis relinquens stultas nostras et impias opiniones, Iustus es domine et rectum iudicium tuum.⁸ Cum ergo hactenus multa et scripserim et dixerim, nescius tantam esse in pastoribus Israel caecitatem, nihil merui tamen, nisi ut detraherent mihi, pro eo ut me diligerent, et pro bono redderent malum, donec eo usque in suam ipsorum salutem insanirent, ut libellos meos publice damnarent et exurerent Coloniae et Lovanii. Nam ii prae caeteris habent zelum dei, sed non secundum scientiam.⁹ In qua re tantum abest, ut movear, ut me vehementer misereat caecitatis et perditionis illorum, imo et puerilis stultitiae. Quid enim facilius est, quam libros, quos redarguere non possis exurere? Exussit impius rex Ioakim libros Hieremiae prophetae, sed non in hoc iustificabatur.¹⁰ | Verum, ut dixi, pertinet et hoc ad perversitatem nostram et sensum reprobum in quem nos tradit deus,¹¹ ut clerici veritatem damnemus, quam laici amplectuntur, et fiant sacerdotes, qui sacerdotes non

WA 95

Maarten Luther wenst de heer Fabian von Feilitzsch, Duitse Ridder, die uitmunt door zijn voorgeslacht en zijn vroomheid, zijn beschermheer in de Heer, heil in Christus.

1 Wat ik in het verleden al vaker heb verzekerd, gezegende, zelfs zeer gezegende Fabian, namelijk dat ook leken de geest van oordeel en vuur hebben, om met Jesaja te spreken, dat bewijst en verklaart uzelf bij uitstek, omdat u over de christelijke zaak zuiver, scherpzinnig, gelovig en met succes uitmuntend kunt oordelen en spreken. Daarvan gaf u een uitstekend bewijs toen mijn vriend Philippus en ik bij u in Eilenburg waren. Ik twijfel er niet aan dat er aan dit hof zeer velen zijn die zich met u kunnen meten, en daarom verheug ik mij zeer als ik Gods bewonderenswaardige plan en beschikking zie waardoor hij zich bij verkeerden een tegenstander betoont en bij reinen rein. Want wij die tot de geestelijkheid van de Heer behoren en leraren van de leken hadden moeten zijn, hebben door ons van hen af te wenden Christus en zijn evangelie de rug toegekeerd, en daarom heeft hij ons met de zelfde maat de rug toegewend. Het gevolg is dat zoals wij hem provoceren in iets wat God niet is en met een woord dat het evangelie niet is, hij ons op zijn beurt nu provoceert in mensen die geen geestelijken zijn en in mensen die geen leraren zijn. Hij geeft namelijk zuivere kennis over zichzelf aan leken en laat ons onze dwaze en goddeloze opvattingen. “Rechtvaardig bent U, Heer, en rechtvaardig is uw oordeel”.

Hoewel ik tot nu toe veel geschreven en gezegd heb, me niet bewust dat de herders van Israël zo blind waren, heeft het me niets anders opgeleverd dan dat ze hun handen van mij aftrokken in plaats van mij lief te hebben, en mij goed met kwaad vergolden. Ze gingen zelfs zo te keer voor hun eigen heil, dat ze mijn boeken in het openbaar veroordeelden en verbrandden in Keulen en Leuven. Want zij hebben wel meer ijver voor God dan anderen, maar het ontbreekt hun aan inzicht. Hierin scheelt het niet veel of ik krijg diep medelijden met hun blindheid en verdorvenheid, en zelfs met hun kinderlijke domheid. Wat is er immers gemakkelijker dan boeken die je niet kunt weerleggen te verbranden? De goddeloze koning Jojakim verbrandde de boeken van de profeet Jeremia, maar dat betekende nog niet dat hij hierin gerechtvaardigd werd.

Maar zoals ik al zei, heeft ook dit te maken met onze slechtheid en onbetrouwbaarheid, waaraan God ons overlevert, zodat wij, geestelijken, de waarheid veroordelen die de leken omarmen. Zo zijn priesters geworden die geen

1 Het Latijnse *felix* wordt in de woordvorm *foelici* in het Duits vrijwel hetzelfde uitgesproken wordt als Feilitzsch.

2 Het Latijnse *Germanus* kan betekenen *Duits* en *echt*.

3 Jes. 4:4.

4 13 november 1520.

5 Vgl. Ps. 18:26-27.

6 Vgl. Jer. 2:27; Jer. 18:17.

7 Deut. 32:21.

8 Ps. 119:137.

9 Rom. 10:2.

10 Jer. 36:21-31; vgl. 1 Kor. 4:4.

11 Vgl. Rom. 1:28.

sunt, laici, qui laici non sunt. Quare visum est, deinceps ad vos laicos, novum genus clericorum scribere, et sub nominis tui foelicitate (quod deus faxit) foeliciter ordiri, asserturus ac muniturus omnia illa, quae incendiarii illi per Bullam sibi simillimam damnaverunt, tu itaque hoc monumento me imo Christianam doctrinam tibi et universae nobilitati vestrae commendatam facito ac Vale. Vuittembergae M.D.XX. prima Decembris.

- 2 Quanquam abunde satis prioribus libellis meis¹² rationem reddiderim, de articulis istis novissima Leonis decimi (ut vel fingitur vel fertur) bulla damnatis, et ipsis quicumque autores eius fuerint, suae damnationis prorsus nullam causam reddiderint, ne iota quidem e sacris scripturis adducto, Video tamen passim a multis desiderari, alteram et propriam super eosdem omnes et singulos declarationem, forte quod speciem illam detrahi necesse sit, qua per titulum Ro[mani] pontificis et nomina aliquot doctorum adornata bulla, apud vulgum non nihil autoritatis invenire posset, qui vanissima persuasione deceptus, quicquid nomine Papae prodit, statim credit a deo prodire. frustra tot in contrarium exemplis et quotidianis monstris eum fidelissime moventibus. Quibusdam et meae fidutiae magis quam popularis illius ruditatis rationem habuisse videor, dum contempta Bullae inscitia, pauculos nuper articulos defendi, quod illi factum videri possit, conscientia exhaustae vel impotentis eruditionis.
- 3 Aggredior ergo illorum votis obsequuturus, et non quid mihi, sed quid illis commodum sit, spectaturus, denuo resolutiones scribere, forte non inutiliter, cum hic tractari necesse sit, fidei et religionis nostrae summa sacramenta, quae ut impium est ignorare, ita Christianissimum est sic nosse, ut non modo confiteri, sed et tueri possis, in quam rem (si Christus aspiret) sedulam hoc libello dabo operam, quando hoc temporis, quo tyrannidis Sophisticae novissima omniumque nocentissima persecutio saevit, non satis est nosse Christum, sed divenditis pera et tunica propter gladium emendum¹³ instructis armaturis | etiam tueri oportet. Quod ut liberius et foelicius efficiam, visum est praevenire adversarios et praemonere, quo campo, quibus armis et signis mihi velim eos congredi.

WA 96

priesters zijn en leken die geen leken zijn. Daarom heb ik besloten eerst voor u, leken, te schrijven die een nieuw soort geestelijken zijn, en onder het goede gesternte van uw naam (God geve dat dit echt gebeurt) onder een goed gesternte te beginnen. Dan zal ik alles wat die brandstichters veroordeeld hebben met die bul die net zo erg is als zij, nog eens bekrachtigen en extra onderbouwen. U moet daarom door dit geschrift mij en de christelijke leer bij uzelf en uw hele adelstand aanbevelen. Het ga u goed. Wittenberg, 1 december 1520.

- 2 Hoewel ik in mijn vorige kleine boeken ruim voldoende rekenschap heb gegeven van de artikelen die door de laatste bul van Leo X – of dat nu verzonnen is of alleen maar gezegd wordt – veroordeeld zijn, en de auteurs van die bul, wie dat ook waren, helemaal geen reden hebben gegeven voor hun veroordeling en zelfs geen jota uit de Heilige Schrift hebben aangevoerd, toch zie ik dat overal heel veel mensen om een andere, eigen verklaring vragen over juist al die artikelen, samen en afzonderlijk. Misschien vinden ze het nodig de glans weg te nemen die de bul bezit doordat hij de titel van de paus in Rome draagt en de namen van een paar geleerden en die titel hem enig gezag oplevert bij het volk dat om de tuin wordt geleid door holle retoriek en dan meteen denkt dat alles wat onder de naam van de paus verschijnt, van God zelf afkomt. En dat terwijl zoveel voorbeelden van het tegendeel en dagelijkse gruweldaden het tevergeefs tot andere gedachten aanmoedigen. Sommige mensen denken dat ik meer gerekend heb met mijn vertrouwen dan met dit algemene gebrek aan kennis, toen ik onlangs de onkunde van de bul onbesproken liet en slechts een paar artikelen heb verdedigd, wat volgens de samenstellers van de bul kon lijken te zijn gebeurd omdat ik me bewust was van mijn uitgeputte of zwakke geleerdheid.
- 3 Daarom zet ik me ertoe, teneinde hun wensen te volgen en niet te kijken naar wat mij geschikt lijkt, maar naar wat zij goed vinden, om opnieuw mijn overwegingen op te schrijven. Misschien is dat niet overbodig, omdat het hier nodig is de hoogste geheimen van het geloof en onze godsdienst te behandelen. Het is immers even goddeloos om die niet te kennen als christelijk om ze zo goed te kennen dat je ze niet alleen kunt belijden maar zelfs beschermen. Voor dat laatste zal ik (met Christus' hulp) in dit boekje veel moeite doen, omdat het in deze tijd waarin de laatste en meest schadelijke vervolging van de tirannie van de sofisten woedt, niet voldoende is Christus te kennen, maar we moeten ook eerst onze knapzak en mantel verkopen om er een zwaard van te kopen en hem dan met deze wapenrusting aan zelfs verdedigen. Om dat met des te meer genoegen en succes te kunnen doen, heb ik besloten mijn vijanden vóór te zijn en van te voren het strijdveld, de wapens en de veldtekenen aan te geven waar en waarmee ik het gevecht wil aangaan.

12 Martin Luther: Adversus execrabilem Antichristi bullam (WA 6, 597-612) en Luthers eigen vertaling: Wider die Bulle des Endchrists (WA 6, 614-629).

13 Luc. 22:36.

- 4 Primum scire contestatosque esse eos volo, me prorsus nullius quantumlibet sancti patris autoritate cogi velle, nisi quatenus iudicio divinae scripturae fuerit probatus, id quod scio illos vehementer aegre laturos. Sentient enim, hac ratione sese ad primum statim congressum ruituros, ut qui conscii sibi sunt, studia sua, contemptis sacris literis, solum in autoribus humanis esse detrita. Dicentque illud omnium ore et calamo usitatum, a paucis tamen intellectum, quod in Canonibus pontificum docetur, Non esse scripturas sanctas proprio spiritu interpretandas.¹⁴ Cuius verbi perversissima intelligentia, eo processerunt, ut scripturas non nisi proprio spiritu interpretarentur ipsi, contra suam ipsorummet sententiam. Nam hinc sepositis sacris literis, solis commentariis hominum immersi sunt, non quid sacrae literae sed quid illi in sacris literis sentirent quaerentes, donec uni homini Ro[mano] pontifici, non nisi indoctissimis Sophistis circumvallato, soli tribuerent ius interpretandae scripturae sanctae, etiam de sola potestatis et sublimitatis maiestate, citra omnem intelligentiam et eruditionem presumendi, fabulantes, Ecclesiam (id est Papam) non posse errare in fide.¹⁵ Quare super hac re utile fuerit pauca conferre, Primum, si nulli licet sacras literas suo spiritu interpretari, Cur ergo non observant, nec Augustino nec ulli alii patrum idem licuisse et qui scripturas sanctas secundum Augustinum et non Augustinum potius secundum scripturas sanctas intelligit, sine dubio, secundum hominem et spiritum proprium intelligit? Si autem scripturas non licebit secundum proprium spiritum intelligere, multo minus licebit Augustinum secundum proprium spiritum intelligere, quis enim nos certos faciet, an recte Augustinum intelligas? Dandus ergo erit alius interpres Augustino quoque, ne proprius spiritus nos fallat in illius libris. Quod si ita fieri oportet, dandus est et tertio quartus interpres, et quarto quintus usque in infinitum, et coget nos proprii spiritus periculum nihil unquam discere aut legere, id quod certe impletum est, dum primo neglectis sacris literis, soli Augustino insudatum est, post et hoc non intellecto et neglecto, Thomas Aquinas regnavit, Et hunc alii sine fine interpretes secuti sunt.

- 4 Ten eerste wil ik dat ze weten en getuigen, dat ik totaal niet gedwongen wil worden door enig gezag van welke kerkvader ook, hoe heilig die ook mag zijn, behalve voor zover hij door het oordeel van de Heilige Schrift bevestigd wordt, iets waarvan ik weet dat zij dat heel slecht zullen verdragen. Ze zullen namelijk merken dat ze op deze manier al meteen bij het eerste treffen ter aarde zullen storten. Ze zijn zich er van bewust dat hun inspanningen nutteloos zijn geworden doordat ze de Heilige Schrift hebben genegeerd; ze steunen namelijk alleen op menselijke auteurs. Ze zullen de uitspraak aanvoeren die iedereen in de mond en in de pen neemt, maar die door weinig mensen is begrepen, en in de pauselijke *Canonieke Regels* geleerd wordt, “dat de Heilige Schrift niet op eigen gezag geïnterpreteerd mag worden”. Ze hebben dit wel heel verkeerd begrepen, en zijn zelfs zover gegaan dat ze de Schrift alleen maar op hun eigen gezag hebben geïnterpreteerd, nota bene tegen de eigenlijke betekenis ervan in. Want daarna hebben ze de Heilige Schrift aan de kant geschoven en zijn ze in de commentaren van mensen gedoken. Ze zochten niet wat de Schrift van iets vond, maar wat zij van de Heilige Schrift vonden, totdat ze alleen aan één mens, de paus in Rome, die alleen omringd werd door volslagen ongeletterde sofisten, het recht toekenden de Heilige Schrift te interpreteren. Die aanvaardde dat recht, zelfs alleen op grond van de majesteit van zijn macht en hoge positie, zonder enig begrip of enige kennis te bezitten. Zij verzonnen namelijk dat de Kerk (dat wil zeggen de paus) zich in geloofs zaken niet kon vergissen. Daarom is het nuttig hierover iets bij elkaar te zetten. Ten eerste, als niemand de Heilige Schrift op eigen gezag mag interpreteren, waarom merken ze dan niet op dat ook Augustinus of een van de andere kerkvaders datzelfde niet hadden mogen doen? En dat wie de Heilige Schrift volgens Augustinus begrijpt en niet Augustinus volgens de Heilige Schrift, zonder twijfel de Schrift begrijpt volgens een mens en zijn eigen gezag? Maar als we de Schrift niet op eigen gezag mogen interpreteren, dan zullen we nog veel minder Augustinus op ons eigen gezag mogen uitleggen. Want hoe kunnen we er zeker van zijn dat we Augustinus goed begrijpen? Dus zou er om Augustinus te begrijpen een andere exegeet moeten komen, om te voorkomen dat ons eigen verstand ons in zijn boeken bedriegt. Maar als dat nodig is, hebben we ook voor de derde een vierde exegeet nodig en voor de vierde een vijfde, tot in het oneindige. Dan zal het gevaar van een uitleg op eigen gezag ons dwingen nooit meer iets te leren of te zeggen. Dat is zeker bereikt doordat men eerst de Heilige Schrift negeerde en alleen op Augustinus zwoegde; toen die vervolgens niet meer begrepen werd en werd genegeerd, was Thomas van Aquino koning. En na hem kwamen eindeloos veel andere exegeten.

14 2 Petr. 1:20.

15 Vgl. Gregorius VII: Dictatus papae 22.